

Токтомамметова Ж. А., Жантаев А. С.

*Токтомамметова Жазгул Асылбековна - С. Нааматов ат. НМУ, ф.и.к., дац.м.а.;
Жантаев Адилбек Суундукевич - С. Нааматов ат. НМУ, ф.и.д., проф.м.а.*

АБДУЛХАЙ АЛДАШЕВДИН ЭССЕИСТИКАСЫН БААЛУУЛУКТУК ӨҢҮТТӨ ИЗИЛДӨӨ ЖӨНҮНДӨ

ОБ ИССЛЕДОВАНИИ В ЦЕННОСТНОМ АСПЕКТЕ ЭССЕИСТИКУ АБДУЛХАЯ АЛДАШЕВА

ABOUT RESEARCH IN THE VALUE ASPECT OF ESSAY ABDULKHAY ALDASHEVA

***Аннотация.** Макалада Абдулхай Алдашевдин эссеистикасын баалуулуктук аспекттен изилдөө тууралуу сөз болот. Авторлор кыргыз калемгеринин чыгармаларынан учураган баалуулуктук баиталмаларга өзгөчө көңүл бурушат.*

***Аннотация.** В статье идет речь об исследовании в ценностном аспекте эссеистику Абдулхая Алдашева. Авторы обращают особое внимание на ценностные начала, которые встречаются в произведениях кыргызского писателя.*

***Annotation.** The article deals with the study of the value aspect of the essay by Abdulkhay Aldashev. The authors pay special attention to the value principles that are found in the works of the Kyrgyz writer.*

***Түйүндүү союпор:** Абдулхай Алдашев, баалуулуктук аспект, изилдөө, эссеистика.*

***Ключевые слова:** Абдулхай Алдашев, ценностный аспект, исследование, эссеистика.*

***Key words:** Abdulkhai Aldashev, value aspect, research, essay.*

Азыркы тапта дүйнө жүзүндө социалдык-гуманитардык илимдер тармагында, анын ичинде адабият таануу илиминде, баалуулуктук аспекттен изилдөө алдыңкы орунга чыгууда. Ал эми мындай изилдөөлөр сөзсүз аксиологиянын, философиянын баалуулуктар дүйнөсү жөнүндө өзүнчө тармагынын жоболоруна таянып жүзөгө ашырылат. Ошондо адабият таанууда аксиологиялык методология колдонууга киргизилет.

Тилекке каршы, азырынча кыргыз адабият таануусунда мындай жаңычыл методология кенири тамыр жаюуга, бүчүрлөп-көктөөгө жетише элек. Ошентсе да, кыргыз илиминде бул

багытты түптөөгө жана өнүктүрүүгө жасалып жаткан бир катар аракеттер бар. Алсак, филология илимдеринин доктору А. С. Жантаев өзүнүн бир катар макалаларын кыргыз адабият таануусунда аксиологиянын методологиясын пайдалануу маселелерине арнаган [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Ал жаш изилдөөчүлөрдүн көңүлүн аксиологиянын негиздерине жана аны кыргыз адабият таануусунда колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүнө, баалуулук категориясы адабий процессти аксиологиялык аспектте изилдөөнүн өбөлгөсү боло аларына, көркөм баалуулукту же дөөлөттү аныктоонун чен-өлчөмдөрүнө, XX кылымдагы кыргыз профессионал адабиятындагы көркөм дөөлөттөрдү аныктоонун көйгөйлөрүнө, кыргыз адабият таануусунда аксиологиянын методологиясын колдонууга киргизүүгө, кыргыз илиминдеги адабият таануучулук изилдөөлөрдүн методологиясын өзгөртүү зарылдыгы бышып жетилгенине, XX кылымдагы кыргыз профессионал адабиятын аксиологиялык изилдөөнүн негиздерине бурат да, өзүнүн бир катар методологиялык мүнөздөгү баалуу пикирлерин бөлүшүү менен, кыргыз адабият таануусунда аксиологиялык аспектте изилдөө жүргүзүүнүн пайдубалын түптөп, чыйырын салат. Кыргыз калемгери А. Алдашевдин эссеистикасынын баалуулуктук мазмунун ачуу ишинде бизге жогоруда ысымы аталган изилдөөчүнүн макалалары олуттуу методологиялык таяныч болуп берет.

Алсак, окумуштуу А. С. Жантаевдин пикиринде, аксиологиянын ареалы адамзаттын бүткүл чыгармачылык тажрыйбасын камтыйт. Арийне, анын ичинде көркөм чыгармачылык дагы, жеке алганда, А. Алдашевдин эссеисттик тажрыйбасы дагы турат. Көркөм чыгармалар болсо, атайылап дөөлөттүк баалоону талап этет, мындай ишти аткаруу автордун жана чыгарманын көркөм дүйнөсүн, адабий чыгармаларда камтылган жалпы адамзаттык баалуулуктарды аксиологиялык аспекттен изилдөөгө жол ачат. Ошентип, аксиологиянын негиздери, анын методологиясы көркөм адабиятты, анын үлгүлөрүн баалуулуктук иликтөө үчүн олуттуу өбөлгө болуп калат.

Абдулхай Алдашевдин роман-эсселерине келе турган болсок, алардын «...философиялык доминантасы каардуу согуштун дал чордонунда калган жеке адамдын тагдырын көркөм изилдөөгө багытталат» [1]. Адам тагдырын, жазмышын көркөм иликтөө, изилдөө аталган чыгармаларда негизги кейипкер болгон капитан Байсаловдун аң-сезимди түйшөлткөн, башы каткан ой жоруулары, акылынын, алынын жетишинче баа берүүлөрү аркылуу жүзөгө ашат. Дал ушунун өзү биз изилдөө объектисине айланткан роман-эсселер өз тулкусунда чоң баалуулуктук дараметти катып жатышканын күбөлөндүрөт.

Теорияга кайрылсак, окумуштуу К. Зацепин эсседе негизинен үч интеллектуалдык, акыл-эстик иш-аракет: өздүк рефлексия, интерпретация жана проблематизация турмушка ашырыла турганын белгилейт [9, с. 204-205]. Өздүк рефлексияда автор өзү баяндап жаткан предметке карата өздүк пикирлерин, көз караштарын чагылтат, анын ойлору өзүнө багышталган өңдүү болот. Эссенин негиздөөчүсү М. Монтень «Я имею дело только с собой, я беспрерывно созерцаю себя, проверяю, испытываю... Я верчусь внутри себя самого», [11, с. 587] - деп жазыптыр. Ошентип эсседеги башкы умтулуу - жазуучунун көз карашынын өзүнө кайрылгандыгы, өзүнө багышталгандыгы болот. Ф. А. Коган-Бернштейндин айтымында: «Эссе - это опыт, поставленный на человеческой способности суждения, на себе самом» [10, с. 352]. Ал эми интерпретация же түшүндүрмөлөө иш-аракетинде эссеист башкалардын ойлорун, көз караштарын иреттеп жана аңдап, өзүнүн жекече дүйнөкөрүмүн түптөйт, ал интерпретация же түшүндүрүү мүнөзүндө жүрөт. Тажрыйбага тыгыз байланышта болуп, интерпретация когнитивдүү-рефлексиялык практика катары чыгат. Проблематизацияда инновациялар тажрыйбасы, маселени жаңыча көрүү сунушталат. Алсак, немец ойчулу Теодор Адорно эссени логикалык жактан аякталган бүтүндүк даражасына жете элек ойдун төрөлүү учурун чагылткан жанр деп түшүнгөн. Эссеисттин иштөө ыгын мүнөздөө үчүн Т. Адорно бетөн өлкөнүн тилин билбеген, ошол себептен өздүк тажрыйбасына гана таянган саякатчы метафорасын колдонот. Ушундан улам философ «эссенин усулга чейин жеткирилген усулсуздугун» жана «негизги ички мыйзам катары еретикалуулугун» [12, р. 154-171] жар салат. Эсседе автор окурмандын көндүм болгон элестетүүлөрү менен күтүүлөрүн олку-солку кылууга, четке сүрүүгө умтулуп, инновациялар

тажрыйбасын эске алат. Ошол инновациялар автор менен окурманды көрүнүштөргө карата көндүм көз караштан бошонуу иллюзиясына ээ кылат.

Эгер Абдулхай Алдашевдин роман-эсселерине жакшылап баам салсак, автор өздүк рефлексияны да, интерпретацияны да, проблематизацияны да колдонгонун көрө алабыз. Ал башкалардын тажрыйбасына (З. М. Дорфмандын айтып бергендерин) кайрылып, өздүк андаштыруу (рефлексия) жасайт, анан аны түшүндүрүп чечмелейт (интерпретация), мындан соң турмуштук процесстерге карата жеке субъективдүү ойлорун, инновациялык тажрыйбасын билдирет (проблематизация). Ушул иш-аракеттердин баарында автордун жекече баамдоосу, баалоосу башкы орунга чыгарылат. Турмуштагы окуяларга карата өз баасын билдирүү менен, автор өздүк баалуулуктар тутумун, жашоодо кандай баалуулуктарды артык көрөрүн окурманга ачып берет. Демек, анын үчилтик роман-эсселерин баалуулуктук аспекттен изилдөөнүн негиздүүлүгү күмөн жаратпайт.

Ошондуктан, А. Алдашевдин эссеисттик ишмердүүлүгүнүн ордун, маанисин жана баалуулуктук мазмунун комплекстүү изилдөө бүгүн актуалдуу иш болуп саналат. Азыр «Жертөлөдө ой толгоо» (1997), «Казат селинде» (1998), «Өх, бүттүкпү» (2001) романдарын жаңыча, аксиологиялык негизде баалоо учурдун талабы. Автор өз чыгармаларынын эскиздерин согуш мезгилинде эле, же балким, согуштан кийинки жылдарда эле даярдаган болсо да, аларды акыл-эси бышып жетилген аксакал курагында жарыялаган, бул бизге анын эссеистикасына жалпы адамзаттык оң баалуулуктарды камтыган чыгармачылык өнөркана катары мамиле жасоого жол берет. А. Алдашевдин эссеистикасын аксиологиялык аспекттен адабият таануучулук талдоого дуушарлантып, биз автор өз роман-эсселеринде чагылткан жалпы адамзаттык баалуулуктарды айкындоого, аларга таянуу менен үчилтиктин баалуулуктук мазмунун аныктоого жетишебиз.

Пайдаланылган адабияттардын тизмеси:

1. Асаналиев, К. Эки нардын ортосунда [Текст] / К. Асаналиев // Эркин Тоо, 1998, 11-ноябрь.
2. Жантаев, А. С. Основы аксиологии и перспективы её применения в кыргызском литературоведении [Текст] / А. С. Жантаев // Проблемы современной науки и образования, 2016. №22 (64). С.54-56.
3. Жантаев, А. С. Категория ценность как предпосылка аксиологического исследования литературного процесса [Текст] / А. С. Жантаев // Проблемы современной науки и образования, 2016. №22 (64). С.56-58.
4. Жантаев, А. С. Методология аксиологии в кыргызском литературоведении [Текст] / А. С. Жантаев // Проблемы современной науки и образования, 2016. №23 (65). С.41-43.
5. Жантаев, А. С. О необходимости трансформации методологии литературоведческих исследований в кыргызской науке [Текст] / А. С. Жантаев // Проблемы современной науки и образования, 2016. №23 (65). С.43-45.
6. Жантаев, А. С. О критериях оценивания художественной ценности [Текст] / А. С. Жантаев // Наука, техника и образование, 2016. №8 (26). С.73-74.
7. Жантаев, А. С. Проблемы в определении художественных ценностей кыргызской профессиональной литературы [Текст] / А. С. Жантаев // Наука, техника и образование, 2016. №8 (26). С.74-76.
8. Жантаев, А. С. Основы аксиологического исследования кыргызской профессиональной литературы XX века [Текст] / А. С. Жантаев // Наука, техника и образование, 2016. №9 (27). С.70-72.
9. Зацепин, К. А. «Мыслить литературой» или эссе как художественный феномен художественного [Текст] / К. А. Зацепин // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология». 2007, 32. С.195-209.
10. Коган-Берштейн, Ф. А. Мишель Монтень и его Опыты [Текст] // Монтень М. Опыты / Ф. А. Коган-Берштейн. - М.: Наука, 1979. - С. 315-361.
11. Монтень, М. Опыты. В трех книгах. Книга третья [Текст] / М. Монтень. - М.: Наука, 1981. - 535 с.

**12. Adorno, Th. The essay as Form [Text] / Th. Adorno //New German Critique. - 1984. -
№ 32. - P. 154-171.**